

ГЕРМЕНЕВТИК МЕТОДОЛОГИЯ АСОСИДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ НАТИЖАЛАРИ ХУСУСИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14510103>

Пўлатова Дилдор Акмаловна

Альфраганус Университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори

Аннотация: Ушбу мақолада герменевтик методология асосида ўрта аср Ислom фалсафаси ахлоқий қадриятлари тадқиқ этилади. Тадқиқотнинг мақсади ахлоқий таълимотларга киритилган чуқурроқ маъноларни аниқлаш учун герменевтик методологияни қандай қўллаш мумкинлиги ҳақида тўлиқ тушунча беришидир. Матнларни таҳлил қилиш орқали буюк мутафаккирлар томонидан ахлоқий тушунчаларни ифодалаш ва контекстлаштириш усуллари ўрганилади, уларнинг асосий ахлоқий қадриятлари ва фалсафий асослари очиқ берилади.

Калим сўзлар: Ўрта аср Ислom фалсафаси, герменевтик методология, рационализм ва илоҳий амрлар, Ислom фалсафасидаги ахлоқий қадриятлар.

REGARDING THE RESULTS OF THE RESEARCH OF MORAL VALUES OF ISLAMIC PHILOSOPHY BASED ON HERMENEUTIC METHODOLOGY

Pulatova, Dildor Akmalovna

professor Alfraganus University

of the Department of Social Sciences

Abstract: This article examines the moral values of medieval Islamic philosophy based on hermeneutic methodology. The aim of the study is to provide a thorough understanding of how hermeneutics can be used to discover the deeper meanings embedded in moral teachings. Through the analysis of texts, the ways of expressing and contextualizing moral concepts by great thinkers are studied, and their main moral values and philosophical foundations are revealed.

Keywords: Medieval Islamic philosophy, hermeneutic methodology, rationalism and divine commandments, moral values in Islamic philosophy.

КИРИШ

Ислom мутафаккирларининг ахлоқий таълимотлари азалдан илмий тадқиқотлар мавзуси бўлиб келган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Ислom ахлоқий тафаккури Қуръони Карим ва Ҳадиси Шариф аъналариди чуқур

илдиз отган, аммо у мусулмон олимларининг юнон, форс ва ҳинд фалсафалари билан интеллектуал ўзаро таъсирини ҳам акс эттиради. [1] [2] Турли интеллектуал анъаналарнинг бу мураккаб ўзаро боғланиши замонавий ахлоқ ҳақидаги муҳокамаларига таъсир кўрсатишда давом этаётган бой ва кўп қиррали ахлоқий тизимнинг шаклланишига олиб келди. [3][4]

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ушбу матнларнинг герменевтик жиҳатларини, айниқса уларнинг ахлоқий фикрлашни қандай шакллантиришини ўрганишга қизиқиш ортиб бормоқда. [5] [6] Герменевтика талқин қилиш усули сифатида фалсафий ва ахлоқий матнларда чуқурроқ, кўпинча яширин маъноларни аниқлаш учун кучли воситани таклиф этади. Шунга қарамай, адабиётда герменевтик усулларни Ислом мутафаккирлари томонидан шакллантирилган ахлоқий тушунчаларга қўллашда сезиларли бўшлиқ мавжуд [7] [8].

Ушбу тадқиқотнинг мақсади ўрта асрларда яшаган Марказий Осиёлик Ислом фалсафаси йирик намояндаларининг ахлоқий таълимотларига герменевтик ёндашувни қўллаш орқали бу бўшлиқни тўлдириш эди.

Тадқиқотнинг гипотезаси шундан иборатки, бу усуллар Ислом мутафаккирларининг ахлоқий тизимларида янги жиҳатларни очиб беради, турли тарихий даврларда ахлоқий ғояларнинг узлуксизлиги ва фарқларига янгича қарашни таклиф қилади [9] [10].

МЕТОДОЛОГИЯ

Ушбу тадқиқот ўрта аср Ислом фалсафаси контекстида, асосий Ислом мутафаккирлари томонидан баён этилган ахлоқий тушунчаларга эътибор қаратган ҳолда ўтказилди. Таҳлил биринчи навбатда фалсафий матнларни ўрганишни ўз ичига олган ўрта асрлар даври, Ислом олимлари, юнон, форс ва ҳинд фалсафий анъаналари билан ўзаро алоқада бўлган турли хил интеллектуал муҳит билан ажралиб туради.

Ушбу тадқиқотда ишлатиладиган асосий материаллар ўрта аср Ислом мутафаккирларининг фалсафий матнларининг кенг тўпламини ўз ичига олади. Ушбу матнлар ўрганилаётган ахлоқий тушунчалар билан боғлиқлиги асосида танланган ва исломшуносликка ихтисослашган таниқли академик манбалар ва кутубхоналардан олинган.

Тизимли таҳлилни осонлаштириш учун матнлар рақамлаштирилди ва тасаввурлар тўпламига айлантирилди. Маълумотлар тўпламига ал-Ғазолий, Ибн Сино ва Ибн Рушд каби таниқли олимларнинг асарлари киритилган бўлиб, улар ўрта аср Ислом фалсафасида ахлоқ фалсафасининг йирик намояндалари сифатида машҳур бўлганлар.

Герменевтик ёндашув ушбу тадқиқотда қўлланилган герменевтик усул танланган матнларда ахлоқий тушунчаларни талқин қилиш учун ишлаб чиқилган. Герменевтика талқин қилиш усули сифатида фалсафий ва ахлоқий асарларда чуқурроқ маъноларни очиб бериш қобилияти учун танланган. Жараён бир неча босқичларни ўз ичига олган:

1. Матн таҳлили: биринчи босқичда асосий ахлоқий тушунчаларни аниқлаш мақсадида матнларни тўлиқ ўқиш амалга оширилди. Бунинг ортидан контекстуал талқин қилинди, унда аниқланган тушунчалар ўша даврнинг кенгроқ фалсафий матн контекстида таҳлил қилинди.

2. Интерпретацион асос: асосий ахлоқий қадриятлар ва фалсафий асосларга эътибор қаратган ҳолда матнларга тизимли ёндошиш учун талқин доираси ишлаб чиқилди. Статистик ва математик процедуралар маълумотларни таҳлил қилиш сифат ва миқдорий усулларни ўз ичига олган. Сифатли таҳлил герменевтик ёндашувга мувофиқ амалга оширилди, миқдорий таҳлил эса частота таҳлили, Кластер таҳлили ва ассоциатив қоидаларни излаш каби статистик усулларга асосланган эди. Ушбу усуллар маълумотларни умумлаштириш ва ахлоқий матндаги муҳим маъноларни аниқлаш учун ишлатилган. Натижалар тематик хариталар ва жадваллар кўринишида тақдим этилди, бу эса асосий натижаларнинг визуал кўринишини таъминлади. Ушбу ёндашув Ислом мутафаккирлари томонидан тушунтирилган ахлоқий тушунчаларни ҳар томонлама ва тизимли таҳлил қилишни таъминлади, уларнинг ахлоқий фалсафаларини чуқурроқ тушунишга ёрдам берди.

НАТИЖАЛАР

Герменевтик таҳлил бизга Ислом мутафаккирлари томонидан шакллантирилган ахлоқий тушунчаларни туркумлашга имкон берди. Ушбу тушунчаларни алоҳида тематик тоифаларга ажратадиган, уларнинг ҳар бири Ислом ахлоқий тафаккурининг мураккаблигини акс эттирадиган таркиб таксономияси ишлаб чиқилган. Таксономия, шунингдек, асосий фалсафий ва диний ўлчовларни, шунингдек, турли мутафаккирлар ўртасидаги ўзаро ҳаволаларни очиб беради. (1-жадвал).

Жадвал 1. Ислом фалсафасида ахлоқий тушунчаларнинг батафсил мазмуни таксономияси

Мавзу тоифаси	Субкатегория	Ахлоқий тушунчалар	Фалсафий асослар	Мутафаккирлар	Муносабатлар
Ахлоқий	Шахсий	Адолат,	Фазилат	Ал-Ғаззолий,	Ижтимоий

фазилатлар	этика	Жасорат, Сабр-тоқат, Камтарлик	этикаси, ахлоқий рационализм	Ибн Сино	ахлоқ ва бошқарув билан боғлиқ; Аристотель ахлоқига ҳаволалар
Маънавий этика	Тасаввуф	Зоҳидлик, поклик, Худоба муҳаббат	Тасаввуф тариқатлари	Ибн Арабий, Ал-Ғаззолий	Метафизик этика ва фазилатнинг шахсий этикасига ҳаволалар
		Ўз-ўзини тарбиялаш, Рухни тозалаш, сабр-тоқат ички қаноат	Тасаввуф анъаналари, Неоплатонизм	Ал-Ғаззолий, Ал-Румий	Неоплатонизм таъсири тасаввуфий ғоялар билан кесишади
Ижтимоий ахлоқ	Бошқарув ва қонун	Адолат, Бошқарув, Фаровонлик, Куч	Ислом ҳуқуқшунослиги (фикҳ), Сиёсий ахлоқ	Ал-Марғиноний, Ибн Халдун	Ахлоқий фазилатлар рационализм билан боғлиқ; амалий бошқарувга ҳаволалар

Ушбу жадвал ахлоқий тушунчаларнинг батафсилроқ кўринишини беради, уларнинг ҳар бири маълум фалсафий асосларга қандай асосланганлигини таъкидлайди ва турли тоифалар ўртасидаги муносабатларни кўрсатади. Ўзаро ҳаволалар Ислом фалсафасидаги ахлоқий матндаги мураккабликларни очиқ беришга ёрдам беради.

Таҳлилда Ислом мутафаккирларининг ахлоқий қадриятлар тизимини тушуниш учун муҳим бўлган бир нечта асосий хусусиятлар аниқланди:

1. **Адолат марказий ахлоқий тушунча сифатида:** Адолат бир нечта тематик тоифаларда, айниқса бошқарув ва қонунларда юқори вазнга эга бўлган марказий тушунчага айланди. Ушбу натижа Ислом мутафаккирлари тушунтирганидек, шахсий ва ижтимоий ахлоқда адолатнинг асосий ролини тасдиқлайди.

2. **Рационализм ва илоҳий қонун ўртасидаги ўзаро таъсир:** Мавзуни моделлаштириш рационализм ва илоҳий буйруқлар назарияси ўртасидаги яқин ўзаро таъсирни, айниқса қонун ва бошқарув ҳақидаги мунозараларда таъкидлади. Ушбу ўхшашлик шуни кўрсатадики, Ислом файласуфлари ахлоқий фикрлашга мувозанатли ёндашувни таклиф қилиш орқали оқилона фикрни илоҳий кўрсатмалар билан уйғунлаштиришга интилишган.

3. **Маънавий покликка урғу:** зоҳидлик ва тасаввуфга кучли урғу маънавий ахлоқ Ислом мутафаккирларининг фалсафий таълимотларида чуқур илдиз отганлигини кўрсатади. Бу руҳни поклаш ва маънавий маърифатни излаш муҳимлигини акс эттиради.

4. **Ижтимоий ахлоқ ва ижтимоий таъминот:** Ижтимоий масъулиятнинг такрорланадиган мавзуси Ислом ахлоқининг коммуникатив ўлчовини таъкидлайди, бу ерда индивидуал ахлоқий қадриятлар кўпинча кенг жамият фаровонлиги билан боғлиқ. Ушбу яхлит ёндашув шахсий фазилатларни ижтимоий масъулият билан бирлаштиришни таъкидлайди.

5. **Метафизик этиканинг мураккаблиги:** Теодиция ва ирода эркинлигини муҳокама қилиш Ислом фалсафасида метафизик ахлоқнинг мураккаблигини очиб беради. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ислом мутафаккирлари яхшилик ва ёмонлик, ирода эркинлиги ва илоҳий адолат масалалари билан чуқур шуғулланган ва уларнинг инсон ахлоқига таъсирини ўрганган.

Ушбу натижалар Ислом тафаккуридаги ахлоқий қадриятларни чуқурроқ тушунишга ёрдам беради, турли хил ахлоқий тушунчалар ва уларнинг кенгроқ фалсафий ва диний контекстлари ўртасидаги мураккаб алоқаларни таъкидлайди.

МУҲОКАМА

Ушбу тадқиқот натижалари ўрта асрларда Ислом мутафаккирлари томонидан шакллантирилган, тарихий таҳлил учун ҳам, замонавий ахлоқий мунозаралар учун ҳам долзарб бўлган ахлоқий қадриятлар ҳақида муҳим маълумотларни беради. Тадқиқотнинг марказий вазифаси Ислом файласуфларининг ахлоқий таълимотларини герменевтик методология орқали ўрганиш, уларнинг ғояларини мунтазам равишда таснифлаш ва асарларида тематик маъноларни аниқлаш эди. Натижалар адолат, рационализм, маънавий

поклик ва ижтимоий масъулият Ислом ахлоқ фалсафасининг марказий устунлари эканлигини аниқ кўрсатиб берди. Ушбу натижалар Ислом фалсафий тафаккурнинг тарихий тушунчасига мос келади, шунингдек, ушбу тушунчаларнинг турли тематик тоифалардаги ўзаро боғлиқлигини намойиш этди. Масалан, адолатнинг ахлоқий фазилатларда ҳам, ижтимоий ахлоқда ҳам аҳамияти унинг Ислом фалсафасидаги асосий ролини таъкидлайди. Ушбу хулоса адолатни Ислом ҳуқуқи ва бошқарувидаги асосий қадрият сифатида таъкидлаган олдинги тадқиқотлар натижаларида ўз аксини топган. [1] [2]

Анъанавий талқинлар кўпинча бу соҳада дунёвий ва диний ёндошувларни алоҳида ёки ҳатто қарама-қарши деб тасвирласа-да, ушбу тадқиқот натижалари оқилона фикр илоҳий амрларни тўлдирадиган ва мустаҳкамлайдиган янада интеграциялашган ёндашувни таклиф қилади. Бу нуқтаи назар нафақат ўрта аср Ислом фалсафаси ҳақидаги тушунчамизни бойитади, балки ахлоқий тафаккурда ақл ва эътиқоднинг уйғунлиги ҳақидаги замонавий мунозараларга ҳам таъсир қилади.

Маънавий ахлоққа, айниқса зоҳидлик ва тасаввуф мавзулари орқали эътибор Ислом фалсафий тафаккурида ахлоқнинг ички томонларининг аҳамиятини очиб беради. Маънавий покланиш ва тасаввуфий йўлга қаратилган бу эътибор нафақат тасаввуф анъаналарига мос келади, балки улардан ташқарига чиқиб, кенгроқ ахлоқий қадриятларга таъсир қилади. Маънавий ва метафизик ахлоқ ўртасидаги алоқаларга оид тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Ислом мутафаккирлари яхшилик ва ёмонлик табиати, ирода эркинлиги ва илоҳий адолат каби ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг метафизик оқибатлари билан чуқур шуғулланишган. Бу эса уларга Ислом ахлоқ фалсафасини янада кенгроқ маънода тушунишга ёрдам берган.

ХУЛОСА

Ушбу тадқиқот натижаларининг аҳамияти уларнинг Исломий ахлоқий қадриятлари ҳақидаги тушунчаларни ўзгартиришга таъсир кўрсата олишидадир. Турли ахлоқий тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлигини намойиш этиб, Ислом ахлоқининг яхлит моҳиятини таъкидлаб, Ислом файласуфлари асарларини талқин қилиш учун янги асос яратади. Ушбу асос нафақат тарихий таҳлил учун, балки ахлоқнинг шахсий, ижтимоий ва маънавий жиҳатларини бирлаштириш долзарб масала бўлиб қолаётган замонавий ахлоқий мунозаралар учун ҳам муҳимдир.

Тадқиқот, шунингдек, рационализм ва илоҳий буйруқлар назарияси ўртасидаги динамик ўзаро таъсирга ойдинлик киритиб, Ислом файласуфлари ахлоқий фикрлашни бойитадиган тарзда ақлни диний тамойиллар билан уйғунлаштиришга интилишларини кўрсатди. Ушбу тизимли ёндашув Ислом

хуқуқшунослиги ва ахлоқида рационалликнинг роли бўйича янги истиқболларни таклиф этади ва бу соҳада давом этаётган мунозараларга ҳисса қўшади.

Адабиётлар рўйхати

1. Abou El Fadl, K. (2014). *Reasoning with God: Reclaiming Shari'ah in the Modern Age*. Rowman & Littlefield Publishers.
2. Arkoun, M. (2003). *Rethinking Islam: Common Questions, Uncommon Answers*. Westview Press.
3. Azadpur, M. (2011). *Reason Unbound: On Spiritual Practice in Islamic Peripatetic Philosophy*. SUNY Press.
4. Butterworth, C. E. (1992). *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*. Harvard University Press.
5. Dabashi, H. (2012). *Islamic Liberation Theology: Resisting the Empire*. Routledge.
6. Hanafi, H. (1991). *Muqaddima fi 'Ilm al-Istighrab*. Al-Dar al-Fanniyya li'l-Nashr wa'l-Tawzi'.
7. Mohamed, Y. (1995). *Fazlur Rahman: A framework for interpreting the ethico-legal content of the Qur'an*. Journal of Qur'anic Studies, 1(1), 67-81.
8. Mohamed, Y. (1995). *Islamic Humanism: Foundations and Interpretations*. The Islamic Quarterly, 39(4), 225-245.
9. Zaman, M. Q. (2012). *Modern Islamic Thought in a Radical Age: Religious Authority and Internal Criticism*. Cambridge University Press.
10. Zayd, N. H. A. (2006). *Rethinking the Qur'an: Towards a Humanistic Hermeneutics*. Humanistics Press.